

ALFRED KONIECZNY

WIĘZIENIE KARNE W KŁODZKU W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

W opracowaniach podejmujących problematykę miejsc martyrologii na Dolnym Śląsku w latach minionej wojny znaleźć można wypowiedzi o szczególnej roli więzienia kłodzkiego w hitlerowskim systemie represji policyjno-sądowych¹. Autorzy owej słusznej niewątpliwie opinii nie byli jednak w stanie przytoczyć pełniejszej dokumentacji na poparcie swoich tez, operowali z reguły wyrywkowymi informacjami, a luki w materiale źródłowym starali się wypełnić domysłami. W rezultacie otrzymaliśmy daleko niepełny, a w odniesieniu do niektórych kwestii wręcz fałszywy obraz więzienia kłodzkiego okresu hitlerowskiego². Potrzeba weryfikacji dotychczasowych ustaleń jest nieodzowna. Umożliwia ją przede wszystkim dobrze zachowany zespół akt personalnych byłych więźniów kłodzkiego zakładu karnego z lat 1903—1945, przechowywany w Archiwum Państwowym Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego, a zawierający w 470 poszytach dane o kilku tysiącach więźniów różnych kategorii.

¹ Por. przykładowo A. Kubisiak, *Hitlerowskie obozy koncentracyjne i więzienia na Dolnym Śląsku* (Rocznik Wrocławski, 1961, t. V); J. Bartosz, *Losy rodaków. Przyczynek do dziejów Polaków w Kłodzku w czasie II wojny światowej* (Rocznik Ziemi Kłodzkiej, 1964, t. VI); A. Bieńkowski, *Kłodzko w czasie okupacji* (tamże, 1959/1960, t. IV/V); A. Burtowski, *Nieznana karta twierdzy kłodzkiej* (tamże, 1964, t. VI); J. Wilczur, *Krzyż Skandynawów*, Poznań 1968.

² Podsumowanie dotychczasowej wiedzy o więzieniu kłodzkim zawiera makietą wydawnictwa „Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939—1945”, t. V: *Więzienia i areszty, Województwo Wrocławskie*, s. 3—4. W projekcie tym przyjmuje się błędnie liczbę miejsc w poszczególnych zakładach karnych na Dolnym Śląsku (Belegfähigkeit) jako faktyczną liczbę więzionych tam osób 1 II 1941 r. Niesłusznie też mówi się o dwóch odrębnych więzieniach śledczych w Kłodzku, z których pierwsze podlegać miało jakoby gestapo. Należy wyjaśnić, że w Kłodzku miejscowe gestapo nie dysponowało oddzielnym więzieniem policyjnym, stąd też więźniowie gestapo byli kierowani do zakładu podległego resortowi sprawiedliwości.

Wartość wspomnianego zespołu aktowego jest bezspornie znaczna. Podnoszą ją jeszcze dołączone do akt personalnych więźniów dokumenty władz policyjnych, władz sądowych, korespondencja z innymi zakładami karnymi itp. Licznie reprezentowane są tu zwłaszcza decyzje zamiejscowej placówki gestapo w Kłodzku w sprawie zastosowania aresztu policyjnego, szczególnie w odniesieniu do zagranicznych robotników przymusowych, czy też nakazy przeniesienia więźniów do obozów koncentracyjnych. Inną ważną grupę dokumentów stanowią wyroki skazujące, wydane przez sądy specjalne, sądy krajowe i lokalne oraz sądy wojskowe. Zachowany zbiór pozwala w sumie wniknąć w system funkcjonowania zakładu karnego w Kłodzku i odtworzyć losy więzionych tam osób. Akta więźniów kłodzkich wykraczały wprawdzie poza okres istnienia faszystowskich Niemiec, niemniej jednak najpełniejszych informacji dostarczają o latach II wojny światowej, stąd też tylko do tego ostatniego okresu ograniczono poniższe uwagi.

Przy badaniu wydarzeń z historii więzienia kłodzkiego baczna uwaga należy zwrócić na formularze ewidencyjne więźniów. Notowano w nich prócz dokładnych personaliów daty przybycia do Kłodzka, nazwy placówek kierujących, przyczyny osadzenia, wysokość kary pozbawienia wolności, bieżące numery ewidencyjne, a wreszcie i formy zwalniania więźniów. Dokładna analiza poszczególnych pozycji ewidencji więziennej doprowadziła do wielu ciekawych spostrzeżeń i ustaleń faktograficznych, których na próżno szukalibyśmy w innych źródłach do dziejów Dolnego Śląska w latach 1939—1945; dała też klucz do podjęcia podobnych badań nad innymi więzieniami, zakładami i obozami karnymi okresu hitlerowskiego, podległymi Ministerstwu Sprawiedliwości Rzeszy.

Po podziale prowincji śląskiej przeprowadzonym na przełomie lat 1940—1941 istniało na ówczesnym Dolnym Śląsku, a ściślej na obszarze wyższego sądu krajowego we Wrocławiu, 11 samodzielnych zakładów karnych administrowanych przez resort sprawiedliwości III Rzeszy³. Były to: Więzienie karne we Wrocławiu przy ul. Kłęczkowskiej — miejsce masowych egzekucji przez ścięcie na gilotynie⁴, więzienie śledcze we Wrocławiu przy ul. Świebodzkiej, ciężkie więzienie w Brzegu nad Odrą

³ Verzeichnis der selbständigen Vollzugsanstalten der Reichsjustizverwaltung. Stand vom 1. Februar 1941, s. 2—3. Dla porównania odnotujmy, iż na Górnym Śląsku podobnych zakładów było wówczas 14.

⁴ O więzieniu tym piszą m.in. K. Jonca, *Skazańcy czechosłowaccy we wrocławskich więzieniach gestapo w l. 1939—1945* (Przegląd Zachodni, 1961, nr 5); A. Konieczny, *Udział hitlerowskich sądów specjalnych we Wrocławiu i Opolu w realizacji akcji „Noc i mgła”* (Studia Śląskie — Seria Nowa, t. XVI, Opole 1969); tenże, *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939—1945*, Warszawa—Wrocław 1972, s. 259—261.

i więzienie karne w tymże mieście⁵, więzienie karne w Kłodzku, więzienie karne w Zgorzelcu, więzienie dla kobiet w Jaworze, więzienie karne w Oleśnicy, więzienie dla młodocianych w Dzierżoniowie, więzienie karne w Świdnicy oraz zakład karny w Wołowie. Wyliczone więzienia dysponowały 1 II 1941 r. ogółem 4238 miejscami (3540 dla mężczyzn i 698 dla kobiet)⁶. W następnych latach wojny dopływ i przepływ więźniów w poszczególnych zakładach karnych wykazywał na Dolnym Śląsku stałą tendencję wzrostową, brak jednak pełniejszych danych na ten temat.

W rozpatrywanym okresie dyrektorem więzienia kłodzkiego był Verwaltungsamtmann Zachau; spośród strażników znane są nazwiska wachmistrzów Adamusa, Franzkego, Kostrzewy, Kausa, Karla Langnera, Hermanna Thomasa, Tscherschkego i Waltera Kempmanna.

Pod względem organizacyjnym więzienie dzieliło się na zakład główny, określanany jako Hauptanstalt, oraz na oddział gruźliczy — Tuberkulosenabteilung. Posiadaniem wyodrębnionego oddziału gruźliczego więzienie kłodzkie wyróżniało się w skali ogólnoniemieckiej, gdyż podobny charakter miało jedynie jeszcze więzienie Hohenasperg, niedaleko Ludwigsburga⁷. Przez cały okres wojny oddziałem kierował radca rządowy i me-

Tab. 1. Zakłady karne na Dolnym Śląsku (według stanu z 1 II 1941)

Lp.	Urzędowa nazwa zakładu	Liczba miejsc ogółem	W tym dla	
			mężczyzn	kobiet
1.	Strafgefängnis Breslau	780	780	—
2.	Untersuchungshaftanstalt Breslau	566	446	120
3.	Zuchthaus Brieg	550	550	—
4.	Haftanstalt Brieg	232	228	4
5.	Haftanstalt Glatz mit Tbc-Abteilung	286	281	5
6.	Haftanstalt Görlitz	343	295	48
7.	Frauenzuchthaus Jauer	471	—	471
8.	Haftanstalt Oels	190	170	20
9.	Jugendgefängnis Reichenbach	128	128	—
10.	Haftanstalt Schweidnitz	182	152	30
11.	Strafanstalt Wohlau	510	510	—
	Ogółem	4238	3540	698

⁵ Por. też L. Izbiński, *Patrioci czescy w brzeskim więzieniu (1942—1944)*, Opole 1965.

⁶ Wyliczenie nie obejmuje lokalnych więzień sądowych (Gerichtsgefängnis), które najczęściej dysponowały tylko nieznaczną liczbą miejsc i były przeznaczone dla więźniów śledczych i egzekucji krótkich kar pozbawienia wolności.

⁷ Verzeichnis der selbständigen Vollzugsanstalten..., s. 13.

dyczny dr Neumann. Pełna urzędowa nazwa więzienia kłodzkiego brzmiała: Haftanstalt Glatz mit Tuberkulosenabteilung. Przeznaczone było przede wszystkim dla mężczyzn, aczkolwiek dysponowało również niewielkim oddziałem żeńskim.

Z informacji zestawionych w tab. 1 wynika, że interesujące nas więzienie było stosunkowo niewielkim zakładem karnym; z liczbą 286 miejsc zajmowało dopiero siódmą lokatę wśród analogicznych placówek na Dolnym Śląsku. Czy i w jakim stopniu powiększono w następnych latach liczbę miejsc w Kłodzku, nie udało ustalić, wszystko wskazuje jednak na stałą rozbudowę więzienia kłodzkiego, czy też ściślej na coraz większe w nim zagęszczenie.

Oficjalna liczba miejsc w więzieniu kłodzkim nie odzwierciedla faktycznego wykorzystywania owego zakładu przez hitlerowski resort sprawiedliwości. Rzeczywiste rozmiary kierowania więźniów do Kłodzka można ustalić dopiero po dokładnym przeanalizowaniu danych o nowo przybyłych transportach z poszczególnych lat wojny. Obfitość zachowanych kart ewidencyjnych umożliwia taką analizę w granicach niemal nie odbiegających od stanu faktycznego, a to dzięki adnotacjom bieżących numerów nowo przyjętych więźniów w rejestrze (kartotece) zakładu — Gefangenenbuchnummer. Zestawienie owych numerów z datami przyjęć przyniosło rezultat zawarty w tab. 2.

Tab. 2. Skierowania do więzienia kłodzkiego w latach 1939—1945

Okres	Liczba przyjętych		Wskaźnik wzrostu
	ogółem	średnia miesięczna	
1 IV 1939 — 4 III 1940	738	66,4	100,0
1 IV 1940 — 27 III 1941	932	78,3	126,3
1 IV 1941 — 20 III 1942	937	80,5	127,0
1 IV 1942 — 29 III 1943	970	81,2	131,4
1 IV 1943 — 31 III 1944	1544	128,7	209,2
1 IV 1944 — 28 III 1945	2026	170,2	274,5
1 IV 1945 — 4 V 1945	164	(144,0)	(222,1)
Ogółem	7311	107,0	170,1

W trakcie zestawiania poszczególnych informacji okazało się, iż rejestracja nowo przyjętych więźniów nie odbywała się w obrębie roku kalendarzowego; rozpoczynała się od numeru 1 zapisywanego 1 kwietnia danego roku, a kończyła się 31 marca następnego roku. W ten sposób transporty więźniów przybywających w miesiącach styczeń—marzec określonego roku oznaczano numerami ciągłymi z poprzedniego. Chcąc więc uzyskać liczbę więźniów przyjętych w danym roku kalendarzowym, należy dokonać zsumowania numerów wydanych w okresie od

1 kwietnia do końca grudnia tego roku oraz od 1 stycznia do końca marca poprzedniego cyklu rejestracyjnego. Ustalenie powyższe zasługuje na uwagę przy podejmowaniu podobnych badań, gdyż stwierdzona na przykładzie Kłodzka praktyka miała charakter ogólnoniemiecki i obowiązywała już w czasach republiki weimarskiej.

Odpowiednie przeliczenia w odniesieniu do Kłodzka zostały zamieszczone w tab. 3. Wyniki tam przedstawione są nieco zanizone; od ostatecznego bilansu odbiegają z przyczyn obiektywnych — braku kart ewidencyjnych z pierwszych dni stycznia, ostatnich dni marca i końcowych dni grudnia w kolejnych badanych latach. Powstałe luki są jednak bardzo nieznaczne, sięgają jedynie 89 więźniów, co łatwo wyliczyć z odpowiedniego porównania danych pomieszczonych w tab. 2 i 3.

Tab. 3. Skierowania do więzienia kłodzkiego w latach 1939—1945

Rok	Dysponowano danymi za okres	Liczba przyjętych więźniów		
		Ogółem	w tym w miesiącach	
			I—III	IV—XII
1939	11 I — 27 III, 1 IV — 31 XII	822	197	625
1940	1 I — 4 III, 1 IV — 27 XII	810	113	697
1941	3 I — 27 III, 1 IV — 27 XII	976	224	752
1942	6 I — 20 III, 1 IV — 29 XII	923	219	704
1943	10 I — 29 III, 1 IV — 30 XII	1322	236	1086
1944	5 I — 31 III, 1 IV — 23 XII	1840	415	1425
1945	6 I — 28 III, 1 IV — 4 V	706	542	164
	Ogółem	7399	1946	5453

Obie wymienione tabele informują zgodnie o wzrastającej liczbie więźniów kierowanych do Kłodzka w kolejnych latach wojny. Szczególnie duży napływ daje się zauważyć od połowy 1943 r., a zarysowana wówczas tendencja utrzymywała się do końca istnienia więzienia. Dość powiedzieć, że dane za rok 1944/1945 przewyższają aż o 174,5% stan z roku wyjściowego, zaś średnie miesięczne dla nowych przyjęć wzrosły w tym samym okresie o ponad sto więźniów. W sumie w całym rozpatrywanym okresie liczba więzionych w Kłodzku wynosiła około 7400 osób.

Porównanie ostatecznego bilansu przyjęć z lat 1939—1945 z podobnymi danymi dla okresu przedwojennego przyniosło dość zaskakujące wyniki. Znając ogólną tendencję zaostrzenia represji policyjno-sądowych w okresie istnienia państwa hitlerowskiego, zwłaszcza zaś w okresie minionej wojny, prowadzącą m. in. do nieuchronnego zagęszczenia w zakładach karnych i obozach prewencyjnych, oczekiwać można było odpowiednio mniejszych skierowań do więzienia kłodzkiego w latach 1933—1939. Tymczasem od 1 IV 1933 r. do 27 III 1934 r. liczba zarejestrowanych więźniów wynosiła aż 1544 osoby, tj. tyle samo co w r. 1943/1944. W okre-

sie od 1 IV 1934 r. do 5 III 1935 r. przyjęto dalszych 1436 więźniów. W kolejnych czterech cyklach rejestracyjnych ustalono przybycie odpowiednio 1085, 1091, 1089 i 1137 nowych więźniów. W ciągu sześciu lat przed wybuchem II wojny światowej stwierdzić można było zatem skierowanie do Kłodzka około 7400 więźniów. Zachowane akta więzienia kłodzkiego nie dają odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki powodowały tak znaczny — bo identyczny z okresem wojennym — napływ więźniów. Wydaje się, że przy próbie odpowiedzi trzeba uwzględnić następujące momenty: szczególnie masowy charakter represji policyjno-sądowych w Niemczech po dojściu Hitlera do władzy (tylko w okresie 1 IV—15 XII 1933 r. umieszczono w Kłodzku aż 1207 osób), przygraniczne położenie regionu kłodzkiego, utrzymujący się w Niemczech terror policyjno-sądowy, który złagodniał prawdopodobnie tylko w pierwszym okresie wojny. Wiadomo ponadto, że więzienie w Kłodzku było do końca 1938 r. właściwe dla egzekucji kary twierdzy, orzekanej przez sądy powszechne; podobne uprawnienia posiadały jedynie więzienia-twierdze w Boyen i Ingolstadt⁸. Fakt ten mógł także wpływać na odpowiednio wyższe liczby przyjęć. Nie jest wykluczone, że więzienie w Kłodzku dysponowało przed wojną większą liczbą miejsc, aniżeli wykazano w rejestrze z 1 II 1941 r. Przypuszczalne zmniejszenie liczby miejsc mogło być następstwem decyzji ministra sprawiedliwości Rzeszy z 21 IV 1939 r. o zamknięciu twierdzy kłodzkiej dla więźniów cywilnych, przystosowywanej prawdopodobnie jako odrębne więzienie dla hitlerowskiego Wehrmachtu⁹.

W więzieniu kłodzkim przebywali w latach II wojny światowej jednocześnie więźniowie trzech różnych kategorii; pierwszą stanowiły osoby odsiadujące kary pozbawienia wolności, orzeczone przez sądy powszechne, a po części i sądy wojskowe, drugą — osoby pozostające w śledztwie i oczekujące na rozprawę sądową, trzecią wreszcie — więźniowie policyjni. Każdej z wymienionych grup należałoby poświęcić nieco więcej uwagi, chodziłoby zwłaszcza o ustalenie ich liczebności i wzajemnych proporcji w poszczególnych latach wojny, relacji między liczbą więźniów politycznych i kryminalnych, stopień wykorzystania oddziału dla chorych na gruźlicę itp. Zachowane źródła nie pozwalają niestety na przeprowa-

⁸ Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego (dalej skrót: AP Wrocław), Sąd I instancji w Międzyzlesiu (Amtsgericht Mittelwalde) 208, fol. 105. Twierdza Boyen była właściwa terytorialnie dla Prus Wschodnich, zaś Ingolstadt i Kłodzko dla pozostałego obszaru Rzeszy; wszystkie te placówki podlegały Ministerstwu Wojny Rzeszy. 1 I 1939 r. karę twierdzy można było egzekwować już tylko w Ingolstadt.

⁹ Akta więźniów kłodzkich zawierają wzmianki o przeniesieniach z „Wehrmachtgefängnis Glatz”; pozwalają one stwierdzić, że osoby podlegające jurysdykcji wojskowej były tam zgrupowane w pięciu kompaniach.

dzenie tego rodzaju ustaleń. Z konieczności więc trzeba ograniczyć się do przytoczenia wyrywkowych danych i pogodzić się z ogólnym pojęciem „więźniowie”.

Wydaje się, że osoby kierowane do Kłodzka dla odbycia sądowych kar pozbawienia wolności, określane mianem „Strafgefängene”, tworzyły tam zespół najbardziej zwarty i ustabilizowany. Z tej też grupy rekrutowali się przede wszystkim lokatorzy oddziału gruźliczego¹⁰. Jak wynika z wytycznych prokuratora generalnego w Katowicach, kłodzki oddział gruźliczy był zastrzeżony wyłącznie dla więźniów narodowości niemieckiej (reichs- i volksdeutschów)¹¹. Miejsca przeznaczone dla więźniów sądowych (zwłaszcza w oddziale gruźliczym) były wykorzystywane w maksymalnym stopniu. Niejednokrotnie wskutek przepełnienia zachodziła nawet potrzeba odmowy przyjęcia zapowiedzianych transportów. Tak np. w piśmie wrocławskiego prokuratora generalnego z 3 I 1941 r. znajdujemy informację, iż wskutek przepełnienia w więzieniu kłodzkim będzie tam można skierować więźniów dopiero za 8—10 tygodni¹².

Więźniowie sądowi przebywali w Kłodzku z reguły do końca orzeczonych kar pozbawienia wolności i w tym czasie byli zatrudnieni w ramach gospodarki wojennej. Fakt ten oznaczano w formularzach ewidencyjnych uwagą o dopuszczeniu do pracy na zewnątrz więzienia (Aussenarbeit). Sporadycznie zdarzały się w Kłodzku wypadki egzekwowania sądowej kary aresztu prewencyjnego po odbyciu kary zasadniczej, choć wydaje się, że dotyczyło to wyłącznie chorych na gruźlicę (Sicherungsverwahrung).

Akta personalne więźniów ujawniają bynajmniej nie sporadyczne przypadki zgonów w Kłodzku; notowano je przede wszystkim w grupie chorych na gruźlicę. I tak np. 16 IV 1941 r. zmarł Dezydeusz Morawski z Sosnowca¹³, 20 IV 1942 r. — Jerzy Mrzygłód z Łabęd¹⁴, 20 VII 1942 r. — Henryk Pawełek¹⁵, zaś 3 III 1942 r. powiesił się Ernest Grabara spod Katowic¹⁶.

¹⁰ Do wniosku takiego prowadzi przegląd statystyk więźniów politycznych z lat 1937—1939; statystyki te wykazują tylko 2 wypadki pobytu politycznych więźniów śledczych na oddziale gruźliczym; AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 2, fol. 1 i 6. Przed wybuchem wojny przebywali w oddziale gruźliczym sporadycznie także więźniowie prewencyjni gestapo (Schutzhäftling); por. tamże, fol. 2 oraz 339, fol. 39 i 60.

¹¹ Vollstreckungsplan für den Oberlandesgerichtsbezirk Kattowitz z 23 X 1941 r., s. 2. Dla niemieckich więźniarek chorych na gruźlicę istniał niewielki oddział w więzieniu kobiecym w Jaworze.

¹² AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 54 — akta personalne więźnia Alberta Buttksa.

¹³ Tamże 304, fol. 166.

¹⁴ Tamże, 306, fol. 58.

¹⁵ Tamże 331, fol. 143.

¹⁶ Tamże 129, fol. 92.

W życie więźniów sądowych ingerowały też niejednokrotnie władze hitlerowskiej policji bezpieczeństwa (gestapo i kripo), które przejmowały ich do własnej dyspozycji przed upływem kary pozbawienia wolności. Przejęcie to miało na celu wymierzenie dodatkowego policyjnego aresztu prewencyjnego (Schutzhaft lub Vorbeugungshaft) i było równoznaczne z przeniesieniem więźnia do obozu koncentracyjnego. Praktyki te stały się powszechne pod koniec 1942 r., kiedy to minister sprawiedliwości Rzeszy Thierack wyraził zgodę na wydanie w ręce SS pewnych kategorii więźniów sądowych w celu ich „wyszczyszczenia poprzez pracę”¹⁷. W ramach owej akcji nastąpiło 14 XII 1942 r. przeniesienie 27 więźniów kryminalnych z Kłodzka do obozu koncentracyjnego Dachau; transportem specjalnym objęto wówczas samych tylko więźniów z oddziału gruźliczego, którzy przybyli do Dachau 17 grudnia¹⁸. Również 14 XII 1942 r. doszło do przeniesienia więzionych w Kłodzku Cyganów do obozu koncentracyjnego Mauthausen; z grupy tej zdołano ustalić nazwiska Roberta Rose¹⁹ i Andrzeja Balascha²⁰. Ponadto decyzjami wrocławskiej placówki policji kryminalnej (14 i 15 komisariatu V inspekcji kryminalnej) zarządzono areszt zapobiegawczy wobec co najmniej 15 więźniów sądowych²¹.

Więźniów skazanych wyrokami sądowymi przekazywano do Kłodzka częstokroć z aktami personalnymi wytworzonymi w areszcie śledczym, czy też w poprzednim więzieniu karnym. Wśród dokumentów tych znajdują się wyroki kilkunastu sądów specjalnych, licznych sądów polowych, nie mówiąc już o sądach krajowych i lokalnych. Wyroki te stanowiąc mogą cenną pomoc przy ustalaniu obsady personalnej, zwłaszcza sądów specjalnych. Zwrócić należałoby uwagę także na występujące w aktach

¹⁷ Dokładniej na ten temat por. A. Konieczny, *Pod rządami wojennego prawa karnego...*, s. 55–56, 235–237 i 303.

¹⁸ AP Wrocław, Magistrat Kłodzko 5424, s. 362, 369–378, 379, 381 i 384–390. Przeniesienie do Dachau odbyło się w oparciu o zasady okólnika ministra sprawiedliwości Rzeszy z 22 X 1942 r. W decyzji o przekazaniu znajdujemy wytyczną: „Da es sich um Schwerverbrecher handelt, ist Fesselung angeordnet”. Potwierdzenie przeniesienia wyselekcjonowanych więźniów do Dachau znajdujemy i w aktach więzienia kłodzkiego, por. np. poszyt 139, fol. 109 (Walter Günlich) i 140, fol. 45 (Kurt Günther).

¹⁹ AP Wrocław, Magistrat Kłodzko 5424, s. 352.

²⁰ Tamże, s. 354. Przeniesienie do Mauthausen było następstwem zarządzenia berlińskiej centrali policji kryminalnej z 2 XII 1942 r. Transport przybył do wyznaczonego obozu 18 grudnia.

²¹ Byli to: Lothar Arnold, Fritz Bergander, Bruno Bressgott, Klemens Finke, Gustav Helmann, Eberhard Hentschke, Adolf Kalus, Friedrich Kastrop, Bruno Neumann, Friedrich Schaper, Erich Schenke, Alfred Stumpfner, Helmut Wolf i Max Wolf. Ich akta personalne łatwo odszukać w zespole więzienia kłodzkiego, gdyż posiada on układ alfabetyczny.

karty ewidencyjne więźniów z poprzednich zakładów karnych, które dostarczają przynajmniej fragmentarycznych danych o liczbie więzionych tam osób²².

Ożywiony i gorączkowy ruch zapanował w więzieniu kłodzkim na przełomie stycznia i lutego 1945 r. W okresie tym Kłodzko stało się ważnym punktem etapowym dla pośpiesznie ewakuowanych więźniów położonych po prawej stronie Odry i w miastach nad samą rzeką, zagrożonych bezpośrednimi działaniami wojskowymi (stycziowa operacja Wisła-Odra i lutowa operacja dolnośląska Armii Radzieckiej). W pierwszym rzędzie kierowano do Kłodzka transporty czy też kolumny ewakuacyjne z więzień Górnej Śląska. Tak np. 27 I 1945 r. skierowano do Kłodzka 50-osobową grupę więźniów z Głubczyc, którzy dotarli tam pieszo z więzienia w Bytomiu. Już trzy dni wcześniej wyruszył do Kłodzka 30-osobowy transport więźniów z Katowic. W stronę Kłodzka zmierzał także pieszy transport 176 więźniów z zakładu karnego w Raciborzu. W celu odpowiedniej koordynacji ewakuacji górnośląskich więźniów przybył do Kłodzka dyrektor więzienia karnego w Katowicach, radca rządowy Krätzig²³.

Z obszaru wyższego sądu krajowego we Wrocławiu skierowano do Kłodzka jedną z kolumn ewakuacyjnych z więzienia w Brzegu; dotarła ona do miejsca przeznaczenia 9 II 1945 r. w opłakanym stanie, szeregi więźniów były zdziesiątkowane²⁴. W nie znanym bliżej terminie przeniósł się do Kłodzka zarząd więzienia świdnickiego, nie zdołano jednak ustalić, czy doszło także do przeniesienia więźniów²⁵. W kwietniu 1945 r. działał w więzieniu kłodzkim specjalny prokuratorski urząd likwidacyjny dla zakładów w Brzegu, Oleśnicy i Świdnicy, prowadzący postępowania wyjaśniające wobec więźniów ewakuowanych bez zabezpieczenia ich do-

²² Np. we wrocławskim więzieniu śledczym przy ul. Świebodzkiej notowano następujące przyjęcia: Od 1 IV 1939 do 2 III 1940 r. 3468 więźniów, od 1 IV 1940 do 28 I 1941 r. — 4534, od 1 IV do 15 VIII 1941 r. — 1188, od 1 IV 1942 r. do 24 II 1943 r. — 6031, a od 1 IV 1943 r. do 31 I 1944 r. — 3404 więźniów; w sumie daje to aż 18 625 więźniów.

²³ Informacje zaczerpnięte ze sprawozdań sytuacyjnych prokuratora generalnego przy wyższym sądzie krajowym w Katowicach z 1 i 15 II 1945 r.; Bundesarchiv Koblenz, zespół Reichsjustizministerium R 22. Por. też AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 376, fol. 180.

²⁴ Ewakuacja więźniów z Brzegu do Kłodzka, a zwłaszcza popełnione wówczas zbrodnie na więźniach, stały się po wojnie przedmiotem postępowania przed Specjalnym Sądem Karnym we Wrocławiu.

²⁵ Przeniesienie nastąpiło przed 12 III 1945 r., z tej bowiem daty zachował się rozkaz wymarszu, wydany przez dyrektora więzienia kłodzkiego, adresowany do 6 byłych strażników więzienia świdnickiego, nakazujący ich powrót do Świdnicy w celu natychmiastowego zgłoszenia się do Volkssturmu; AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 171, fol. 115.

kumentacji sądowo-więzienniej²⁶. Odnotujmy wreszcie przybycie nieduzego transportu z więzienia w Nysie 19 III 1945 r.²⁷ Dezorganizacja niemieckiego systemu więziennego na Dolnym Śląsku doprowadziła 27 marca do wydania nowego „planu egzekucyjnego”; generalny prokurator okręgu wrocławskiego powierzył w nim więzieniu kłodzkiemu zadania egzekucji kar obozu karnego dla Polaków zgodnie z zasadami rozporządzenia z 4 XII 1941 r. o specjalnym prawie karnym dla Polaków i Żydów²⁸.

W liczbach bezwzględnych dopływ więźniów do Kłodzka w 1945 r. wyniósł do 28 marca około 570 osób. Liczba ta zdaje się wskazywać, że transporty ewakuacyjne nie były rejestrowane w ewidencji więzienia kłodzkiego, gdyż po krótkim postoju były kierowane dalej do dużego zakładu karnego w Budziszynie. Do składu osobowego więzienia w Kłodzku przyjmowano, jak się wydaje, tylko więźniów chorych i niezdolnych do dalszego transportu²⁹. Oceniając bilans przyjęć do Kłodzka, trzeba pamiętać jeszcze o wydanych w styczniu 1945 r. zarządzeniach w sprawie zwalniania z więzień osób z karami pozbawienia wolności poniżej jednego roku oraz osób z tzw. końcówkami poniżej 6 miesięcy, nie mówiąc już o umorzeniu spraw drobnych³⁰. Decyzje te musiały odbić się na liczbie osób kierowanych do Kłodzka w dotychczasowym trybie, powodowały także odpowiednie zmniejszenie stanów osobowych w ewakuowanych więzieniach. Mając powyższe na uwadze, można też przyjąć, że ewakuacyjne perturbacje powodowały w Kłodzku zmiany liczbowe jedynie w grupie więźniów sądowych.

Drugą kategorię więźniów kłodzkiego zakładu karnego stanowiły osoby przebywające w areszcie śledczym, pozostające do dyspozycji sędziego śledczego; określano ich mianem „Untersuchungsgefängene”. Więźniowie ci pochodzili przeważnie z okręgu sądu krajowego w Kłodzku i stawały po zakończeniu śledztwa przed miejscowym sądem krajo-

²⁶ Oficjalna nazwa urzędu brzmiała: Der Oberstaatsanwalt der Abwicklungsstelle Brieg/Oels und Aussenstelle Schweidnitz z. Zt. Glatz; tamże 16, akta Ely Bauer.

²⁷ Tamże 318, fol. 91 oraz 420, fol. 204.

²⁸ Wzmiankę o nowym „Vollstreckungsplan” por. tamże 100, fol. 65.

²⁹ W transportach ewakuacyjnych przybyła do Kłodzka pewna liczba rannych więźniów. Zdarzały się bowiem wypadki ostrzelania kolumn marszowych przez samoloty szturmowe; por. tamże 420, fol. 207.

³⁰ Sprawozdanie sytuacyjne wrocławskiego prokuratora generalnego z 25 I 1945 r.; Bundesarchiv Koblenz, zespół Reichsjustizministerium R 22.

wym³¹, czy też poszczególnymi sądami lokalnymi (I instancji) okręgu³². Po uprawomocnieniu się zapadłych tam wyroków skazujących na kary pozbawienia wolności więźniowie ci przechodzili do kategorii „Strafgefängene”. Grupa więźniów śledczych była zatem płynna.

W grupie „Strafgefängene” przeważali zdecydowanie więźniowie narodowości niemieckiej, tym razem spotykamy już znaczny odsetek więźniów innych narodowości, rekrutujących się spośród zagranicznych robotników przymusowych. Osadzanie cudzoziemców w sądowym areszcie śledczym pod zarzutem naruszenia przepisów o pracy przymusowej, zwłaszcza „złamania umowy o pracę”, występuje głównie w latach 1940—1942. W następnych latach wypadki te stają się coraz rzadsze wskutek przejęcia dziedziny represjonowania robotników zagranicznych przez policję bezpieczeństwa. Z tego właśnie powodu obserwuje się w latach 1942—1945 coraz większy napływ więźniów policyjnych do więzienia kłodzkiego.

Szczególnym wydarzeniem w dziejach więzienia kłodzkiego było umieszczenie tu w charakterze więźniów śledczych grupy Polaków, członków organizacji konspiracyjnej Związek Orła Białego z obszaru Zagłębia Dąbrowskiego. Wspomnianą organizację ruchu oporu rozbiły aresztowania gestapo zapoczątkowane w lutym 1941 r. Aresztowanych umieszczono w osławionym więzieniu policyjnym w Mysłowicach i poddano bezwzględnej śledztwu. Po zakończeniu gestapowskich dochodzeń oddano 95 osób do dyspozycji naczelnego prokuratora przy Trybunale Narodowym. 5 IX 1941 r. zapadła decyzja przeniesienia 39 aresztowanych do więzienia w Kłodzku do dyspozycji sędziego śledczego. Przeniesienie nastąpiło w kilku grupach 10, 13 i 31 X oraz 20 XI 1941 r. 1 XII 1941 r. rozpoczął w Kłodzku działalność sędzia śledczy prokuratury przy Trybunale Narodowym, radca sądu krajowego dr Poos, wraz z tłumaczem Cichoniem i protokolantem Schenkerem. Dyrekcja więzienia oddała do ich dyspozycji dwa pokoje. Ustalenia i konfrontacje przeprowadzane przez dra Poosa trwały do 14 IV 1942 r., kiedy to nastąpiło jego odwołanie z Kłodzka. Niebawem zostały zredagowane akty oskarżenia i przekazane 5 i 6 senatowi karnemu Trybunału. 24 XI 1942 r. zjechał do Kłodzka 5 senat karny Trybunału Narodowego; po 4 dniach zapadło 7 wyroków śmierci. 20—21 I 1943 r. odbyły się jeszcze dwa procesy, tym razem przed 6 senatem Volksgerichtshofu; zapadło 11 wyroków

³¹ Landgericht Glatz był jednym z 8 sądów krajowych na Dolnym Śląsku. Jego prezesem był w początkowym okresie wojny dr Toepfer, a po jego śmierci (19 XII 1940) zastępował go dr Göbel. W lutym 1945 r. nowym prezesem mianowano dra Kleina, dotychczasowego wiceprezesa sądu krajowego w Głogowie. Szefem prokuratury był do 1945 r. dr Konrad Knobloch.

³² W okręgu sądu krajowego w Kłodzku czynnych było 11 Amtsgerichtów.

śmierci. 23 stycznia przetransportowano skazanych z Kłodzka do więzienia we Wrocławiu celem przeprowadzenia egzekucji ³³.

Ostatnią grupę więźniów w Kłodzku stanowiły osoby zatrzymane do dyspozycji miejscowej placówki gestapo, nie dysponującej własnym więzieniem policyjnym ³⁴. Więźniowie ci, okreśłani mianem Polizeihäftlinge, kierowani byli do więzienia bezpośrednio przez kłodzkie gestapo bądź przez okoliczne posterunki żandarmerii. Część więźniów policyjnych była umieszczana w zakładzie karnym dla odbycia oznaczonego aresztu policyjnego, niejednokrotnie też dla odbycia krótkotrwałego aresztu ochronnego ³⁵, pozostali mieli przebywać w więzieniu aż do odwołania (Polizeihaft bis auf weiteres).

Najliczniejszą grupę więźniów policyjnych stanowili zagraniczni robotnicy przymusowi, aresztowani zwłaszcza za tzw. złamanie umowy o pracę. Liczba tych więźniów z upływem lat wojny stale wzrastała. Bardzo wymowne są występujące wypadki kontaktowania się robotników polskich z więźniami obozu pracy przymusowej dla Żydów w Ludwikowicach ³⁶, czy też kontaktowania się cudzoziemców z ludnością niemiecką ³⁷. Z grona więźniów policyjnych pochodzili też dwaj, być może jedyni, uciekinierzy z więzienia kłodzkiego. Byli to Polak Józef Wójcik z Tomic w pow. Bielsko i Rosjanin Aleksander Traskowski ³⁸. Na szczególną uwagę zasługują karty ewidencyjne więźniów policyjnych-robotników zagranicznych. Notowano w nich skrupulatnie miejsca zamieszkania bądź miejsca zatrudnienia owych robotników, co pozwala ustalić usytuowanie wielu obozów pracy w rejonie Kłodzka, a także nazwy firm i zakładów eksploatujących

³³ Losy członków Związku Orła Białego przedstawiono na podstawie następujących źródeł: AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 61, fol. 7—32 (akta personalne Olympii Cott); Magistrat Kłodzko 5424, k. 588; Księgi zgonów niemieckiego Urzędu Stanu Cywilnego we Wrocławiu z 1943 r. oraz akta procesowe Ignacego Frąckiewicza i Wiktora Ciechowskiego.

³⁴ Kierownikiem gestapowskiej „Aussendienststelle Glatz” był w latach 1939—1945 SS-Untersturmführer nadsekreterarz kryminalny Priefer; z funkcjonariuszy placówki ustalono nazwiska sekretarzy kryminalnych Badera, Dahnelta, Fercha (zastępca kierownika), Haschkego oraz asystentów kryminalnych Jansy, Knulzena, Titzego i Urbana.

³⁵ Do czasu utworzenia żeńskiego oddziału w wychowawczym obozie pracy przy obozie koncentracyjnym w Brzezince odbywała się w więzieniu kłodzkim egzekucja kar policyjnych wobec kobiet sabotujących hitlerowskie normy pracy przymusowej.

³⁶ AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 322, fol. 18. Pod zarzutem tym aresztowano 2 VI 1943 r. 6 Polaków: Władysława Bara, Rufina Cichoszewskiego, Lucjana Nowaka, Tadeusza Stachere, Wilhelma Szypure i Stanisława Śpiewaka. 8 lipca wymienionych przeniesiono na polecenie gestapo do Wrocławia. Dalsze ich losy nie są znane.

³⁷ Por. tamże 61, fol. 145; 248, fol. 191; 470, fol. 118.

³⁸ Zbiegli oni 23 IX 1944 r.; „Meldeblatt der Staatspolizeileitstelle Breslau”, nr 18 z 1 X 1944 r.

obcą siłą roboczą ³⁹. W oparciu o kłodzkie karty ewidencyjne można też było stwierdzić istnienie na Dolnym Śląsku całego zespołu obozów dla przesiedleńców z Lotaryngii, Luksemburga, Słowenii czy Styrii ⁴⁰.

Już przy więźniach sądowych była mowa o przekazywaniu osób do obozów koncentracyjnych. W obrębie grupy więźniów policyjnych wypadki te były o wiele liczniejsze i dotyczyły przede wszystkim kierowania do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Wnioski w tych sprawach były zgłaszane przez wrocławską okręgową placówkę gestapo. Znajac szczerkowy stan zachowania źródeł do dziejów owej największej kaźni hitlerowskiej na Dolnym Śląsku, trzeba informacjom z kłodzkiej ewidencji więziennej przypisać dużą wartość dokumentacyjną. Generalnie rzecz biorąc, stanowią one też ciekawą ilustrację dla przewencyjnej działalności wrocławskiego gestapo ⁴¹.

Tab. 4. Kierowanie więźniów kłodzkich do obozów koncentracyjnych

Nazwa obozu	Liczba skierowań
KL. Gross-Rosen	103
KL. Auschwitz-Birkenau	27
KL. Dachau	27
FKL. Ravensbrück	21
KL. Mauthausen	3
KL. Sachsenhausen	2
Bez podania (Vorbeug.-Haft)	15
Ogółem	198

Z tabeli 4 wynika, że z więzienia kłodzkiego skierowano co najmniej 103 osoby do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen ⁴². Faktyczna liczba

³⁹ Ich częściowe wyliczenie zob. A. Konieczny, *Rozmiary zatrudnienia zagranicznych robotników przymusowych i jeńców wojennych w gospodarce Dolnego Śląska w latach II wojny światowej* (Studia Śląskie — Seria Nowa, t. XIII, Katowice 1968, s. 282—288). W razie pobytu robotników na wsi karty ewidencyjne notowały także nazwisko zatrudniających ichbauerów.

⁴⁰ Tamże, s. 288. Wykaz ten można uzupełnić o następujące obozy: Umsiedlungslager 97 dla Lotaryńczyków w Sokolówce pod Polanicą, VOMI-Lager 129 w Trzebnicy (Lagerführer SS-Oberscharführer Kubat), Umsiedlungslager 158 w klasztorze w Lubiążu, VOMI-Lager 164 w Gliwicach dla Rumunów.

⁴¹ Próbę podsumowania wiedzy o „Staatspolizeileitstelle Breslau” przedstawił A. Konieczny, *Organizacja i działalność wrocławskiego gestapo w latach 1933—1945* (Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, t. XXIII, Warszawa 1971).

⁴² Próba ustalenia dalszych losów owych więźniów przy pomocy Międzynarodowego Biura Poszukiwań Czerwonego Krzyża w Arolsen wykazała, że spośród owych 103 osób aż 66 nie było dotąd objętych rejestracją z uwagi na brak dokumentacji.

tych skierowań była z pewnością wyższa. Trzeba bowiem pamiętać, że nie dysponujemy dziś kompletem kart ewidencyjnych, a w korespondencji między placówkami gestapo w Kłodzku i Wrocławiu nie zawsze podawano powód przeniesienia więźnia, choć niejednokrotnie określano go wyraźnie mianem „Schutzhäftling”, zatem jako potencjalnego kandydata do obozu koncentracyjnego⁴³. Pierwszych dwóch więźniów przeniesiono z Kłodzka do Gross-Rosen 17 XI 1942 r. następnymi 11—12 I 1943 r. itd. aż do 30 I 1945 r. Najlicniejszą grupę przeniesionych zanotowano 11 VII 1944 r., kiedy to do transportu zbiorczego włączono 21 osób. Wśród więźniów skierowanych do Gross-Rosen znalazło się też 7 osób, które zostały umieszczone w bloku 22, tj. w oddziale wychowawczym. Skierowania do Gross-Rosen dotyczyły wyłącznie mężczyzn. Spośród 27 osób przeniesionych do Auschwitz-Birkenau było już 17 kobiet. Dodajmy, że skierowania do tego obozu notuje się tylko w latach 1942—1943 (najlicniejsze jednorazowe przeniesienie — 6 osób)⁴⁴. Do Ravensbrück były wysyłane wyłącznie więźniarki; spośród 21 znanych skierowań 16 przypada na r. 1944, co wskazuje, że w tym okresie zaniechano już wysyłania kobiet z Kłodzka do obozu Birkenau.

Wspomniano już o osadzeniu grupy więźniów z Kłodzka w oddziale wychowawczym na terenie obozu Gross-Rosen. Zanim jednak ów oddział został utworzony w wydzielonym bloku 22, istniał on już jako samodzielny „Arbeitserziehungslager” wrocławskiego gestapo, najpierw w miejscowości Wildfelde na Łużycach, a następnie w Ratowicach w pow. Oława⁴⁵. W zachowanych kartach ewidencyjnych stwierdzono też 7 skierowań do pierwszego z wymienionych obozów oraz 10 do drugiego z nich.

Akta personalne więźniów kłodzkich dostarczają jeszcze wielu ciekawostek czy szczegółowych informacji do niejednego przyczynku. W prezentowanym doniesieniu nie chodziło zresztą o pełne wyczerpanie całego zachowanego materiału, ani też o danie monografii więzienia kłodzkiego w latach minionej wojny. Autorowi chodziło przede wszystkim o zwrócenie uwagi badaczy na wartość więziennych akt personalnych dla badań historycznych, zwłaszcza zaś dotyczących czasów II wojny światowej.

⁴³ Por. np. AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 248, fol. 191, gdzie mowa o 8 więźniach ochronnych; byli to robotnicy przymusowi aresztowani pod zarzutem utrzymywania kontaktów z Niemcami, 25 III 1943 r. wydani zostali wrocławskiemu gestapo.

⁴⁴ Ponadto 5 IX 1944 r. przeniesiono do oddziału wychowawczego w Brzezince Francuzkę Marianne Giorgi; AP Wrocław, Więzienie w Kłodzku 120, fol. 83.

⁴⁵ Obóz w Wildfelde został zamknięty 1 VIII 1942 r., natomiast obóz w Ratowicach funkcjonował do listopada 1943 r.

ANEKSY

1. Wykaz więźniów kłodzkich skierowanych do obozów koncentracyjnych

Lp.	Nazwisko i imię	Data urodzenia	Data przemieszania
KL. Gross-Rosen			
1.	Andrijtschuk Nikanor	1925	21. 10. 1943
2.	Babanzow Wasili	14. 4. 1924	4. 4. 1944
3.	Babitsch Iwan	20. 5. 1907	4. 5. 1944
4.	Baldowski Zdzisław	28. 10. 1925	19. 1. 1943
5.	Barsow Aleksander	15. 4. 1912	19. 4. 1944
6.	Belizky Iwan	2. 2. 1922	4. 5. 1944
7.	Bondarenko Nikołaj	28. 2. 1919	11. 7. 1944
8.	Borenko Alex	16. 3. 1903	19. 4. 1944
9.	Borjenko Alexander	10. 4. 1927	20. 4. 1944
10.	Borucki Stanisław	26. 4. 1928	22. 6. 1944
11.	Buhaizow Afanas	15. 12. 1913	18. 5. 1944
12.	Ckuj Gregor	2. 6. 1909	12. 1. 1943
13.	Czech Jan	30. 10. 1909	11. 5. 1944
14.	Ćwik Tadeusz	17. 7. 1921	27. 3. 1944
15.	Damcenko Walentin	5. 6. 1922	30. 9. 1943
16.	Derewenda Jan	7. 5. 1909	20. 4. 1944
17.	Dolesal Josef	7. 3. 1911	11. 7. 1944
18.	Dostal Georg	8. 4. 1923	11. 7. 1944
19.	Drabschick Marian	7. 7. 1921	18. 5. 1944
20.	Gład Emil	2. 1. 1915	20. 4. 1944
21.	Gnewaschow Stefan	1899	11. 7. 1944
22.	Gordenko Nikołaj	1921	14. 10. 1943
23.	Grischtschenko Nikołaj	4. 4. 1925	4. 4. 1944
24.	Grzejszczyk Ignacy	24. 7. 1925	25. 5. 1944
25.	Haas Georg	13. 10. 1922	12. 1. 1943
26.	Heider Paul	17. 9. 1906	22. 6. 1944
27.	Hladky Leopold	5. 4. 1922	12. 1. 1943
28.	Hradow Walentin	6. 7. 1922	11. 7. 1944
29.	Hurdalik Antonin	1. 5. 1919	12. 1. 1943
30.	Jeremenko Dimitrij	20. 11. 1925	25. 5. 1944
31.	Kaluschnij Agronas	1888	11. 5. 1944
32.	Karpiński Andrzej	9. 3. 1915	26. 1. 1943
33.	Kawalenko Wiktor	11. 2. 1919	11. 7. 1944
34.	Kiritschenko Nikołaj	15. 7. 1913	11. 7. 1944
35.	Klimczuk Grigorij	22. 2. 1917	(9. 8. 1944)
36.	Konopka Franciszek	6. 10. 1921	12. 1. 1943
37.	Korobof Peter	1899	26. 4. 1944
38.	Kosakow Filip	10. 10. 1903	19. 4. 1944
39.	Nowal Kikolaj	14. 1. 1914	18. 5. 1944
40.	Kraczynko Nikołaj	10. 4. 1923	11. 7. 1944
41.	Kretschko Iwan	10. 2. 1926	25. 5. 1944
42.	Kriworutschko Fedor	4. 8. 1904	11. 7. 1944
43.	Krška Jan	24. 10. 1903	12. 1. 1943

Lp.	Nazwisko i imię	Data urodzenia	Data przeniesienia
44.	Kukanow Kutschka	23. 2. 1918	25. 5. 1944
45.	Kulik Józef	2. 3. 1910	11. 7. 1944
46.	Kupus Bijeb		18. 5. 1944
47.	Kuzenko Nikola	30. 5. 1908	19. 4. 1944
48.	Lebedew Ilija	20. 7. 1906	4. 4. 1944
49.	Lewaschow Iwan	15. 3. 1925	25. 5. 1944
50.	Liwitzkij Nikolaj	26. 5. 1926	26. 10. 1943
51.	Loduha Josef	11. 11. 1921	12. 1. 1943
52.	Makarenko Michael	1925	26. 10. 1943
53.	Michaluk Franz	14. 10. 1916	16. 12. 1943
54.	Molcon Fiedor	25. 5. 1912	8. 1944
55.	Motorne Andre	20. 5. 1913	11. 7. 1944
56.	Nazarenko Wasili	23. 3. 1911	11. 7. 1944
57.	Niegowski Stanisław	23. 4. 1925	19. 1. 1943
58.	Owtscharenko Iwan	23. 9. 1929	25. 5. 1944
59.	Owtscharenko Wladimir	4. 4. 1926	25. 5. 1944
60.	Palamartschuk Fiedor	21. 11. 1924	18. 5. 1944
61.	Panasenko Anton	15. 5. 1926	8. 1944
62.	Petrasko Stanisław	15. 10. 1925	25. 5. 1944
63.	Petrenko Jakiw	8. 11. 1924	9. 9. 1943
64.	Pieczarka Ludwik	28. 10. 1915	11. 7. 1944
65.	Pilch Stanisław	1. 5. 1927	2. 2. 1943
66.	Pistocho Nikifor	1903	25. 5. 1944
67.	Pitrenko Wasil	1. 5. 1915	11. 7. 1944
68.	Polański Paweł	9. 12. 1925	26. 8. 1944
69.	Reding Teofil	12. 2. 1914	11. 5. 1944
70.	Rekowski Iwan	25. 8. 1924	23. 2. 1943
71.	Rybak Aleksander	10. 12. 1922	10. 1944
72.	Rybak Wladimir	28. 10. 1926	12. 10. 1944
73.	Sabarnej Grigorij	8. 1. 1924	11. 7. 1944
74.	Sabirazky Boris	16. 2. 1922	25. 11. 1943
75.	Sablataz Hrym	7. 12. 1921	20. 4. 1944
76.	Schefachart Demytro	26. 11. 1925	12. 1. 1943
77.	Schwutjah Olexa	1924	12. 1. 1943
78.	Sembik Kazimierz	8. 12. 1926	11. 7. 1944
79.	Semenowitsch Paweł	8. 11. 1925	11. 7. 1944
80.	Sebrejakow Aleksiej	27. 7. 1914	11. 7. 1944
81.	Serikow Paweł	29. 6. 1915	18. 5. 1944
82.	Sibirko Sergiej	15. 8. 1915	26. 10. 1943
83.	Sitnitschenko Nikolaj	10. 5. 1926	15. 6. 1944
84.	Sklenar Ernst	3. 7. 1922	12. 1. 1943
85.	Skomarocha Fiedor	15. 10. 1923	11. 7. 1944
86.	Skrepnik Iwan	1. 12. 1923	17. 11. 1942
87.	Solodownik Fiedor	26. 10. 1923	2. 2. 1943
88.	Stachowicz Stanisław	15. 7. 1916	19. 1. 1943
89.	Staronsky Alexander	11. 6. 1918	26. 1. 1943
90.	Stepschenko Petro	21. 4. 1920	15. 6. 1944

Lp.	Nazwisko i imię	Data urodzenia	Data przeniesienia
91.	Svoboda Georg	29. 12. 1922	19. 1. 1943
92.	Szulyn Henryk	8. 3. 1906	12. 1. 1943
93.	Tamulik Józef	11. 12. 1923	20. 4. 1944
94.	Tischtschenko Nikolai	15. 7. 1926	25. 5. 1944
95.	Traskowezki Alexander	9. 6. 1923	30. 1. 1945
96.	Tronka Eugen	23. 5. 1923	(30. 1. 1945)
97.	Tschorgeiko Olexei	15. 6. 1919	17. 11. 1942
98.	Tschernich Hregorie	23. 3. 1925	9. 9. 1943
99.	Ustinow Simon	20. 5. 1914	11. 5. 1944
100.	Valasek Oldrich	14. 4. 1921	11. 7. 1944
101.	Wisnowski Alexander	20. 8. 1926	17. 2. 1944
102.	Wocial Czesław	1. 2. 1922	17. 1. 1944
103.	Wróbel Piotr	24. 9. 1924	11. 1. 1944

KL. Auschwitz-Birkenau

1.	Adamczyk Stanisław	3. 5. 1912	18. 11. 1943
2.	Baran Kazimiera	23. 12. 1912	18. 1. 1943
3.	Bartsch Ernst	2. 3. 1895	12. 8. 1943
4.	Bigos Helena	24. 11. 1921	11. 1. 1943
5.	Cygan Marianna	17. 11. 1918	1. 2. 1943
6.	Dmowski Jan	10. 10. 1909	18. 11. 1943
7.	Dorocz Iwan	12. 9. 1922	22. 3. 1943
8.	Gajewicz Maria	12. 9. 1922	1. 2. 1943
9.	Homel Emilia	4. 10. 1926	25. 1. 1943
10.	Jaworski Michał	25. 5. 1912	28. 12. 1942
11.	Kosowyj Johann	22. 2. 1916	14. 12. 1942
12.	Kotzdron Helena	22. 2. 1919	18. 1. 1943
13.	Kreczik Erich	14. 12. 1909	16. 4. 1942
14.	Mapia Maria	6. 5. 1904	18. 1. 1943
15.	Matysiak Stanisław	27. 9. 1917	(14. 12. 1942)
16.	Mazkowa Lena	20. 9. 1924	21. 3. 1943
17.	Politscha Wiera	30. 10. 1018	25. 1. 1943
18.	Richter Elisabeth	21. 12. 1919	8. 2. 1943
19.	Rosenberger Adolf	30. 6. 1923	29. 3. 1943
20.	Seipel Elfriede	15. 8. 1917	17. 6. 1943
21.	Stachewicz Julia	21. 2. 1910	18. 1. 1943
22.	Stobodcan Buzalya	8. 8. 1920	18. 1. 1943
23.	Sulycz Aleksandra	1. 3. 1890	18. 1. 1943
24.	Tix Friede	16. 3. 1919	1. 2. 1943
25.	Tymoscył Maria	1910	25. 1. 1943
26.	Werner Marie	1. 12. 1918	(28. 12. 1942)
27.	Wegrzyn Zygmunt	29. 4. 1925	19. 11. 1943

Lp.	Nazwisko i imię	Data urodzenia	Data przeniesienia
FKL. Ravensbrück			
1.	Baranowska Agnieszka	21. 1. 1927	20. 4. 1944
2.	Beck Hildegard	19. 9. 1921	
3.	Birke Erna	23. 9. 1914	14. 1. 1943
4.	Bischof Meta	14. 1. 1914	17. 2. 1944
5.	Burghardt Hedwig	2. 1. 1900	28. 1. 1943
6.	Dittner Zenobia	3. 6. 1922	9. 1944
7.	Domagała Zuzanna	25. 1. 1925	20. 4. 1944
8.	Gellrich Marta	1. 2. 1910	3. 2. 1944
9.	Katschur Anna	6. 9. 1923	9. 1944
10.	Kędra Zofia	1912	20. 4. 1944
11.	Koval Claudia	20. 3. 1919	18. 5. 1944
12.	Köberlein Agnes	14. 1. 1920	7. 1. 1943
13.	Kutz Maria	10. 3. 1918	11. 5. 1944
14.	Lefantina Luba	25. 9. 1924	18. 5. 1944
15.	Mala Maria	10. 11. 1926	12. 10. 1944
16.	Mann Hedwig	31. 3. 1906	13. 11. 1942
17.	Perczak Feliksa	18. 4. 1890	20. 4. 1944
18.	Scharschawinko Nina	23. 7. 1923	31. 3. 1944
19.	Schewakowa Maria	7. 4. 1922	20. 4. 1944
20.	Schujska Galina	14. 11. 1922	18. 5. 1944
21.	Walter Friede	21. 5. 1912	7. 10. 1943

KL. Dachau

1.	Angielski Franz	14. 9. 1901	14. 12. 1942
2.	Dudela Rudolf	19. 4. 1897	"
3.	Eberhardt Erich	28. 3. 1890	"
4.	Engelmann Albert	12. 10. 1900	"
5.	Felsberg Louis	21. 11. 1912	"
6.	Gemski Richard	14. 3. 1913	"
7.	Grieger Paul	2. 10. 1914	"
8.	Gühlich Walter	5. 3. 1907	"
9.	Günther Kurt	18. 6. 1898	"
10.	Hauck Gerhard	23. 11. 1904	"
11.	Haut Gustav	29. 9. 1896	"
12.	Herrmann Richard	17. 8. 1900	"
13.	Herold Paul	10. 12. 1912	"
14.	Hübner Paul	15. 1. 1910	"
15.	Kempa Hans	24. 12. 1900	"
16.	Kleinfeld Eduard	21. 10. 1912	"
17.	Klinkowski Fritz	14. 12. 1903	"

Lp.	Nazwisko i imię	Data urodzenia	Data przeniesienia
18.	Korpath Fritz	20. 7. 1903	"
19.	Kreutzer Kurt	22. 5. 1900	"
20.	Menzel Paul	2. 12. 1889	"
21.	Peter Hermann	4. 1. 1911	"
22.	Pfeiffer Hermann	11. 7. 1909	"
23.	Schiffer Fritz	20. 4. 1893	"
24.	Schmieder Robert	25. 4. 1891	"
25.	Schütz Franz	24. 11. 1902	"
26.	Schwarz Otto	30. 1. 1911	"
27.	Wiegmann Wilhelm	24. 7. 1905	"

**2. Wykaz członków „Związku Orła Białego”
skazanych na śmierć przez Trybunał Narodowy w Kłodzku**

Lp.	Nazwisko i imię miejsce zamieszkania	Data urodzenia	Data rozprawy	Data egzekucji
1.	Barcz Czesław, Grodziec	20. 7. 02	21. 1. 43	8. 4. 43
2.	Ciechowaki Wiktor, Czeladź	2. 1. 08	28. 11. 42	5. 3. 43
3.	Dehnel Leokadia, Czeladź	10. 11. 05	28. 11. 42	5. 3. 43
4.	Dworaczek Emanuel, Sosnowiec	18. 4. 94	28. 11. 42	5. 3. 43
5.	Frąckiewicz Ignacy, Czeladź	23. 3. 92	28. 11. 42	5. 3. 43
6.	Gawenda Marian, Dąbrowa Górn.	4. 2. 06	20. 1. 43	?
7.	Gwóźdź Józef, Czeladź	8. 8. 09	28. 11. 42	5. 3. 43
8.	Krawczyk Stanisław, Grodziec	25. 3. 89	21. 1. 43	8. 4. 43
9.	Panus Stanisława, Łagisza	10. 2. 08	21. 1. 43	8. 4. 43
10.	Reron Piotr, Dąbrowa Górnicza	29. 6. 02	20. 1. 43	?
11.	Sibielak Alfons, Łagisza	16. 4. 02	21. 1. 43	8. 4. 43
12.	Słaby Zenon, Sosnowiec	18. 8. 11	28. 11. 42	5. 3. 43
13.	Surma Marian, Czeladź	21. 1. 14	28. 11. 42	?
14.	Śmielewski Zenon, Dąbrowa Górn.	28. 11. 04	20. 1. 43	?
15.	Wątrobiński Roman, Dąbrowa Górn.	1. 10. 14	20. 1. 43	?
16.	Wodecki Tadeusz, Dąbrowa Górn.	21. 1. 13	20. 1. 43	?
17.	Zając Antoni, Grodziec	2. 9. 03	21. 1. 43	8. 4. 43
18.	Zygmunt Halina, Dąbrowa Górn.	7. 11. 19	20. 1. 43	?

DIE HAFTANSTALT IN KŁODZKO WÄHREND DES II WELTKRIEGES

In den vergangenen Kriegsjahren zählte die Haftanstalt in Kłodzko zu den 11. selbständigen Vollzugsanstalten der Reichsjustizverwaltung in Niederschlesien. Seine gebliebener Personalunterlagen ehemaliger Häftlinge konnte festgestellt werden, dass in der Zeit vom 1. 4. 1939 bis 4. 5. 1945 hier insgesamt 7400 Personen zur Verbüßung gerichtlicher Freiheitsstrafen, auf die Dauer der Untersuchungen, oder zur Verfügung der Gestapo-Aussendienststelle in Kłodzko eingeliefert wurden. Aus Kłodzko

wurden wiederholt Häftlinge in Konzentrationslager überwiesen (ca. 200 Personen), vor allem in das KL. Gross-Rosen. Als wichtiges Vorkommnis in der Anstaltsgeschichte ist die Überstellung von Mitgliedern des illegalen Związku Orła Białego (Bund des Weissen Adlers) aus dem oberschlesischen Industriegebiet und deren Aburteilung durch den Volksgerichtshof hervorzuheben. Zur Zeit des Vormarsches sowjetischer Truppen in Schlesien im Jahre 1945 wurde die Anstalt in Kłodzko zum wichtigen Marschziel vieler evakulierter Gefängnisse.

E. Maleczyńska, *ŻYCIE CODZIENNE ŚLĄSKA W DOBIE ODRODZENIA*, Warszawa 1973, ss. 148.

Jedną z cech charakterystycznych twórczości naukowej zmarłej przed dwoma laty tragicznie Prof. Ewy Maleczyńskiej było ścisłe powiązanie z zapotrzebowaniem społecznym. I tak bezpośrednio po wojnie, gdy wśród ludzi przybyłych na ziemię zachodnie z różnych stron kraju i z zagranicy istniało duże zainteresowanie przeszłością Śląska, starała się je zaspokoić razem z innymi badaczami wrocławskiego ośrodka historycznego. Wyszło wówczas szereg jej prac, przeważnie o charakterze popularnonaukowym¹. Następnie uczestniczyła w opracowaniu nowoczesnej syntezy dziejów Śląska². Po latach zainteresowania problematyką politycznej przeszłości ziemi śląskiej³ i jej różnorodnych związków z Polską⁴ oraz ruchami społecznymi⁵, przyszedł okres, kiedy współczesny człowiek zajęty kształtowaniem swego codziennego życia, dysponujący coraz większym zasobem czasu wolnego, ciekawy był, jak układało się życie przeciętnego człowieka w przeszłości. Tę ewolucję w zapotrzebowaniu na określoną literaturę historyczną obserwujemy zarówno w całej prawie Europie⁶, jak i w Polsce⁷. Czuła zawsze na problemy nurtujące społeczeństwo E. Maleczyńska początkowo w tym kierunku zaczęła kształcić swoich uczniów. Na seminarium Jej powstawały prace magisterskie poświęcone poszczególnym elementom składającym się na życie codzienne człowieka żyjącego w wiekach średnich. Podsumowaniem tych prac była książka Jej uczennicy J. Gilewskiej o późnośredniowiecznym Wrocławiu⁸. Równolegle problematyka z zakresu historii kultury dominować zaczęła na prowadzonym przez Nią seminarium doktorskim. U schyłku swego życia, zawsze pełna energii E. Maleczyńska, zasiadła do napisania swej ostatniej pracy o życiu codziennym na Śląsku w czasach Odrodzenia.

¹ E. Maleczyńska, *Polskie tradycje naukowe i uniwersyteckie Wrocławia*, Wrocław 1946, s. 86; *Tradycje szkoły polskiej na tle walki o narodowość* (Oblicze Ziemi Odzyskanych, t. II, Wrocław 1948, s. 393—452); *Z dziejów naszego Śląska*, Wrocław 1946, s. 32.

² *Historię Śląska*, pod red. K. Maleczyńskiego, t. 1, cz. 2: od połowy XIV w. do III ćwierci XVI w. (razem z R. Heckiem), Wrocław 1961, s. 488.

³ Znalazło ono także odbicie w twórczości E. Maleczyńskiej: *Próby odbudowy państwowości polskiej w oparciu o Śląsk w XIII wieku* (Szkice z dziejów Śląska, t. I, Warszawa 1953, s. 94—129); *Niektóre zagadnienia z dziejów Śląska na przełomie XV i XVI w.* (tamże, s. 219—233).

⁴ E. Maleczyńska, *Spółczesność polskie I połowy XV wieku wobec zagadnień zachodnich*, Wrocław 1947, s. 163.

⁵ E. Maleczyńska, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Warszawa 1959, s. 551.

⁶ Najwcześniej zapotrzebowanie to wyczuła francuska oficyna wydawnicza Hachette, drukując cały cykl prac na temat życia codziennego w różnych okresach historycznych.

⁷ Por. A. Jelicz, *Życie codzienne w średniowiecznym Krakowie — wiek XIII—XV*, Warszawa 1966; M. Bogucka, *Życie codzienne w Gdańsku — wiek XVI—XVII*, Warszawa 1967.

⁸ J. Gilewska, *W późnośredniowiecznym Wrocławiu*, Wrocław 1967.